

SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

Aetas 39. évf. 2024. 4. szám, 196–202.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.4.196-202

www.aetas.hu

Még egyszer a Habsburgok pénzügyi-katonai államáról

William D. Godsey – Petr Mat’ a (eds): *The Habsburg Monarchy as a Fiscal-Military State: Contours and Perspectives, 1648–1815. Published for the British Academy. Oxford: Oxford University Press, 2022. (Proceedings of the British Academy 247.)*
369 oldal

Miután elsőrangú monográfiában mutatta meg az alsó-ausztriai rendek szerepét a Habsburg pénzügyi-katonai állam működésében,¹ William Godsey Petr Mat’ával, a 17–18. századi rendiség kiváló cseh kutatójával karöltve arra vállalkozott, hogy nemzetközi szerzőgárdát toborozva bemutassák ennek az államnak a létrejöttét és kifejlődését. A Monarchia történetének legnagyobb átalakulásáról van szó, amely létrehozta az 1780-as évekre Európa legnagyobb hadseregét, jöllehet ez a tény a *Bella gerant alii, tu felix Austria nube* mítoszának árnyékában maradt. A kötet alapkoncepciója a Habsburg Monarchiát összetett, kompozit államként kezeli, amelyben a helyi rendekkel, reprezentatív testületekkel való kooperáció érvényesült – a pénzügyi-katonai állam létrehozása és működtetése tekintetében is. A szerkesztők olyan folyamatokat tekintenek meghatározónak, mint a magyarországi végvárrendszer kiépítése, amelynek fenntartása legalább annyira összetartotta a birodalmat,

mint a dinasztia; a nagy létszámú hadsereg létrehozása a harmincéves háború idején, amely Albrecht von Wallenstein meggyilkolása után a központi hatalom szilárd támasza lett; a sorozás megjelenése és elterjedése az 1680-as évektől és a katonai kiadások megsokszorozódása – csak 1661 és 1735 között a kilencszeresükre nőttek, és finanszírozásukra az egyenes adók már nem voltak elegendők, ezért az uralkodó jelentős hitelfelvételekre és a fogyasztási adók növelésére kényszerült. A háttérben a meghatározó tényező végül nem a gazdasági fejlődés, hanem a népességnövekedés volt, és „a helyi társadalomba nagy erővel hatolt be nemcsak a katonaság, hanem az adóztatás is”. (25. old.)

A bevezetőt követő első két tanulmány a nemzetközi összehasonlítást tűzte ki célul. A nemrég elhunyt skót történész, Hamish Scott tanulmánya (*The Austrian Fiscal-Military State in International Perspective*) a „pénzügyi-katonai állam” fogalmát veszi górcső alá, amelyet John Brewer eredetileg a 18. századi brit állam leírására alkotott meg, de amely azután egyre szélesebb körben és egyre lazább értelemben nyert alkalmazást: az állam tudniillik a háborúskodás költségeinek fedezésére adókat vet ki, és hiteket vesz fel. Ahogy Scott rámutat, ebben az értelemben 1900 előtt lényegében minden állam pénzügyi-katonai állam volt, hiszen elsősor-

¹ *The Sinews of Habsburg Power: Lower Austria in a Fiscal-Military State, 1650–1820. Oxford: Oxford University Press, 2018.*; recenzió a könyvről: Szijártó M. István: *A Habsburgok*

pénzügyi-katonai állama. Aetas, 34. évf. (2019) 3. sz. 162–167.

ban a hadseregre költött. Brewer valójában arra a sajátosságra helyezte a hangsúlyt, hogy a parlament támogatásával Nagy-Britannia hosszú futamidőre alacsony kamatra kapott hitelt, amelynek törlesztését a rendszeres adóztatás tette lehetővé. (Így a háborúk költségeit a békeévekre szét lehetett teríteni.) Hadserege mindennek eredményeképpen a 17. század végétől a 19. század elejére négyszeresére nőtt. Scott hozzáteszi, hogy az angol újítások kiterjedtek Nagy-Britannia peremterületeire is, s ez az állam is összetett jellegű volt, és a helyi elitek együttműködésére épült. (Brewer eredetileg a bürokrácia fontosságát hangsúlyozta.) A 18. század második felétől például Skócia gyalogezredeket küldött, így integrálódott a brit pénzügyi-katonai államba. Mindez megalapozza az összehasonlítást a Habsburg Monarchiával, ahol a pénzügyi-katonai állam sok tekintetben hasonló formákat hozott létre.

Guy Rowlands (*The Fiscal-Military Constitution of Bourbon France in Comparative Perspective*) szintén e fogalom használatának problémáiból indul ki, majd arra a megállapításra jut, hogy Franciaország nem tudta céljait lehetőségeihez szabni. A fő különbség Angliához képest abban érhető tetten, hogy a belső vámoktól és fogyasztási adóktól függött, amelyeket pénzügyi vállalkozók százai szedtek be és költöttek el az állam nevében. Colbert reformjai dacára a 17. században a hollandok, majd a 18. században a britek egy főre számítva jóval nagyobb erőforrást tudtak mozgósítani, és Franciaország lemaradt. A legfontosabb az volt, hogy nem tudott megegyezni az elitekkel, és őket nem merte megadóztatni. Franciaország „érett pénzügyi-katonai berendezkedése” másodosztályú maradt, nem tudta áthidalni a rendelkezésre álló források és a szükségletei közötti pénzügyi szakadékot.

A kötetben három fejezet foglalkozik ezzel, miként tudtak a Habsburgok külső erőforrásokat bevonni pénzügyi-katonai államuk finanszírozásába. Peter Wilson tanulmánya (*The European Fiscal-Military System and the Habsburg Monarchy*) a nem

állami szereplők fontosságát hangsúlyozza az 1650 és 1750 közötti időszakban: a Habsburgok hozzáférhettek a Német-római Birodalom adójához, rekrutáihoz, ipari kapacitásaihoz. Az államok versengése mögött jóval szélesebb körű kooperáció rejtőzött. Peter Rauscher (*The Holy Roman Empire and the Habsburg Fiscal-Military System c. 1606–1806*) azt vizsgálja, hogy a birodalmi rendek mennyi segítséget adtak a császárnak, és milyen formában tették ezt. Konklúziója szerint katonai és pénzügyi vonatkozások éppúgy (vagy még inkább) mutatják a Német-római Birodalom szétesését és a Habsburg Monarchia integrációját, mint a gyakrabban vizsgált kulturális tényezők: a Birodalom a 17–18. században végig híjával volt a hatékony pénzügyi és katonai rendszernek. Patrick Swoboda tanulmánya (*Money for War? Wartime Subsidies and the 18th-Century Habsburg Monarchy*) szintén külső forrásokkal foglalkozik: a Habsburgoknak juttatott brit, majd francia hadisegélyekkel. A spanyol örökösödési háború idején az angol és holland hitelek összege még mindig felülmúlta a *subsidiум*ok összegét, de az osztrák örökösödési háború idején ez már megfordult. De nem ajándékról van szó, hanem arról, hogy a tengeri hatalmak pénzzel, kontinentális szövetségeseik pedig katonákkal járultak hozzá a közös háborús erőfeszítésekhez. Bár a hétéves háborúban a francia hadisegély összege felülmúlta azt, amit a Habsburgok az angoloktól kaptak a megelőző háborúban, a katonai költségeknek mégis csak kisebb részét fedezte az. A francia forradalmi háborúban (1797-ig) a Monarchia anyagi helyzete már jobb volt, de hitelfelvételkor egy idő után brit garanciára szorult. A vissza nem fizetett kölcsönöket minősítették át utólag az angolok *subsidiум*nak. A négy említett háborúban a hadisegélyek a Habsburg Monarchia katonai kiadásainak rendre csak 2, 15, 9 és 9%-át fedezték, azaz nem játszottak döntő szerepet.

A háborúskodás pénzügyi vonatkozása-ira koncentrált tanulmányok sorából különös érdeklődésre tarthat számot Kenyeres

István és Pálffy Géza tanulmánya a 16. századi magyarországi végvárrendszerről (*Hungarian Border Defence and the Habsburg Financial and Military Transformation in the 16th Century*). Ennek fenntartására még békeidőben sem voltak elegendők a magyar királyi jövedelmek: 1569–1570-ben a Habsburgok összesen 1 350 000 forintot költöttek Magyarország védelmére, és ebből legalább félmilliót más forrásokból kellett fedezniük. A tizenöt éves háború időszakában a háborúra és az udvarra már évi 5,5 milliót kellett költeni, miközben a bevételek mindössze évi 4–4,8 millióra rúgtak. Nem csoda, hogy az adósság a háború végére 22 millió, Rudolf uralkodásának végére 30 millió forintot tett ki. Mindeközben viszont megalapozást nyert a későbbi pénzügyi-katonai állam, hiszen ennek minden fontos eleme megjelent már.

Az egyik szerkesztő, Petr Mat'a tanulmánya (*Negotiating Fiscal-Military Coordination: Provincial Tax Quotas for the Habsburg Army 1648–1748*) az egyes tartományok közötti arányos teherelosztást szolgáló állandó kvóta történetét meséli el. Ez állítólag már a 17. században létezett, de valójában mindig csak hivatkozási alapot, érveket jelentett az alkufolyamatban, és végül nem is érvényesült. Egy ilyen kvóta létét már az is valószínűtlenné teszi, hogy az uralkodó több tartomány rendjeivel szimultán alkudozott, és messze nem kapta meg mindig azt, amit kért. A rendkívül érdekes fejezet tehát lényegében egy historiográfiai mítosz története, amelynek forrása egy 1736. évi kézirat. A kvótát történészek később visszavetették egy 1542. évi megegyezésre, mely szerint a terhek egyharmadát az osztrák, kétharmadát pedig a cseh tartományok viseljék – ami azonban később nyilvánvalóan nem érvényesült a gyakorlatban, jóllehet a vitákban állandóan hivatkoztak erre és egyéb belső arányokra (Csehország, Morvaország és Szilézia között egyfelől, Alsó-, Felső- és Belső-

Ausztria között másfelől). 1670-től kezdve a központi hatóságok megpróbálták konzekvensen 10:8 arányban felosztani a katonai terheket a cseh és az osztrák tartományok között. De ha egy-egy ponton bizonyos rögzített arányosságok érvényesültek is, utólag módosításokat eszközöltek, más kivetéseknél pedig egészen más arányokat látunk. Közben a rendek sokszor nem is az adóemelés magát kifogásolták, hanem a többi tartománnyal fennálló arányokat. Ezek a panaszok azután a Haugwitz-reform időszakában apadtak el, amikor új arányok szilárdultak meg. Az állandó elosztási kvóták tehát inkább helyi szinten, illetve a hadkiegészítés területén érvényesültek. Az alkukból közmondásosan a belső-osztriai tartományok jöttek ki jól, de az már nem világos, hogy alacsony szintű adóztatásuk a gyenge teherválasztási képességnek vagy a rendek hatékony érdekérvényesítésének köszönhető-e. (Ezt a kérdést persze Magyarország tekintetében is ugyanígy fel lehetne tenni.)

A kötet tengelyében annak bemutatása áll, hogyan működtek közre a rendek a Habsburgok pénzügyi-katonai államának kiépítésében: mind makro-szempontról, mind mikroszinten, vállalkozóként. A morva rendek 1620 után, a rendi dualizmus felszámolását követően is elsősorban kooperáltak az uralkodóval és a központi hivatalokkal, és ezek rá voltak utalva a helyi elit támogatására. Világosan tükrözi ezt az a tény, hogy a rendi gyűlés a korábbiaknál gyakrabban ülésezett. Fő feladata a hadsereggel kapcsolatos anyagi természetű ügyek intézése volt. Jiří David (*Fiscal-Military Exigency and Authority in 17th-Century Moravia*) 2018-ban cseh nyelven megjelent monográfiáját² összegezve vázolja fel Morvaország rendjeinek szerepét az állandó hadsereg fenntartásában. Az egyenes adóhoz, a terményadóhoz és a tartományban állomásozó katonaság természetbeni ellátásához később a rendkívüli

² *Nechtění budování státu: Politika, válka a finance na Moravě ve druhé polovině 17. století*. Brno: Matice moravská, 2018.

„törökadó”, a földesurakra kivetett 1%-os vagyoadó, 1691-től pedig a fejadó, valamint további rendkívüli adók járultak, így a század végén hét év alatt megduplázódott Morvaország adóterhe.

1650 és 1655 között mintegy 5000 főnyi rendkívüli, más néven német katonaság állomásozott Magyarországon a végváriak mellett. Természetbeni ellátásuk Magyarországot terhelte. Oross András kiváló tanulmányában (*Magnates and Military Contracting in Hungary after 1648*) bemutatja, miként vették észre ebben a helyzetben az üzleti lehetőséget a politikai elit vezető személyiségei: Wesselényi Ferenc, Koháry István vagy Szelepcsényi György. A Kamara persze késve fizetett, végül gyakran birtokokkal – nyilván megérte a várakozás. Veronika Hyden-Hanscho fejezete (*Habsburg War Finance and Noble Credit-Brokerage in the Southern Netherlands under Charles VI*) pedig azt mutatja be, hogy az Osztrák Németalföldön a rendek meghatározó szerepet játszottak az állam finanszírozásában. Míg 1750 és 1788 között befizetett adó formájában kevesebb mint évi 1 millió forint áramlott Bécsbe, 1739 és 1779 között 70,5 millió forint hitelt folyósítottak az uralkodónak a rendek. Mindebben általában a helyi eliteknek, Hainault tartományban Arenberg hercegnek kulcsszerepe volt, aki egyszerre szolgált marsalli rangban a Habsburgok hadseregében, vezette Hainault tartományban a polgári közigazgatást, és elnökölt a rendi gyűlésben.

Thomas Winckelbauer az 1647-ben a katonai és a pénzügyi igazgatás kulcsfontosságú érintkezési pontján, az Udvari Haditanács és az Udvari Kamara némileg mindig változó alárendeltségében és egyben ütközési pontján 1647-ben létrehozott (és önállóságát végleg 1762-ben elvesztő) Főhadbiztosság intézménytörténetét mutatja be út-törő tanulmányában (*The General War Commissariat: A Neglected Pivot of the Habsburg Fiscal-Military State*). A hadbiztosok az állandó hadsereg egységeinek kiégyesítését, elszállásolását és ellátását

intézték. Ezen feladataikban mindvégig az adott tartomány rendjeire, a velük való kooperációra voltak ráutalva. Tevékenységük során épültek ki a 18. században a szokásos vonulási útvonalak mellett a raktárak hálózatai, kezdődtek meg a laktanyaépítések. Jól látható, hogy az 1740-es évek előtt teljes centralizáció nélkül is képes volt a Habsburg Monarchia egyre nagyobb hadsereget fenntartani. Persze a hangsúlyokat máshová is lehet helyezni ebben a történetben: a hadbiztosok, mondja Horst Carl (*Noble Enterprises: Regimental Proprietorship in the Habsburg Army*), a korrupciónak nem akadályai voltak, hanem részesei. Az ő tanulmánya azonban nem róluk, hanem az ezredtulajdonosságról mint arisztokrata üzleti vállalkozásról szól éppen a harmincéves háború utáni időszakban, amikor köztudomásúlag már leáldozott a katonai vállalkozások csillaga. Azt látjuk a Neipperg család példáján, hogy elengedhetetlen volt a württenbergi herceg mint tőkeerős csendestárs részvétele a vállalkozásban, s a szakirodalom által feltételezett évi 10–12 000 forintos jövedelemnél az ezredtulajdonosság háború esetén többet is hozhatott, és a Neippergek meg is gazdagodtak. 18. századi karrierjükben viszont az udvari, sőt az uralkodóház tagjaihoz fűződő kapcsolataik voltak a legfontosabbak. Szakály Orsolya fejezetének (*The 'Business of War' in Hungary: Saltpetre Contracting during the Napoleonic Period*) főhőse, Vay Miklós báró szintén háborús vállalkozó arisztokrata, a Habsburgok és a rendek kooperációjának újabb példája, aki grandiózus ígéreteivel és ugyancsak jó politikai kapcsolataival szerzett monopóliumot 1799-ben a puskaapor gyártásához nélkülözhetetlen salétrom begyűjtésére. Néhány év múlva a gyűjtésről a termelésre helyeződött át a hangsúly, és Vay a korábbi mennyiség dupláját tudta szállítani a hadseregnek, bár ígéreteitől ez is messze elmaradt. A vállalatnak több nehézséggel kellett szembenéznie: csak 1810-re lett nyereséges, majd a forintleértékelés súlyosan érintette, a béke komoly keresletcsökkenést eredményezett, 1819 és 1827

között mégis évi 25 000 forint nyereséget hozott Vaynak, majd fiának.

Az *ancien régime* közkatonaírói nemrégiben nagyszerű monográfiát publikáló Ilya Berkovich³ az ezredmustra-jegyzőkönyvek statisztikai elemzését (*Conscription in the Habsburg Monarchy 1740–1792*) végezte el az 1740 és 1792 közötti időszakra, amikor az úgynevezett „rendi vagy tartományi toborzás” gyakorlata, majd az 1781-től porosz mintára ennek helyébe lépő *Conscriptions- und Werbbezirksystem* elvileg csak a toborzásra „rásegíteni” volt hivatott, de lényegében sorozást jelentett, lehetővé téve a hadsereg korábban példátlan számbeli növekedését. (Az utóbbi rendszer Magyarországra nem terjedt ki.) Míg a sorozottak száma békeidőben elhanyagolható volt, a háborúban az önkéntesekének a háromszorosa is lehetett. A rendek által küldött katonák eredetileg életfogytiglan szolgáltak, de az önkéntesek számára a hétéves háború után hatéves szerződéseket tettek lehetővé, végül 1802-ben a teljes hadseregben tíz évre limitálták a szolgálatot. (Ez a kapitulációs rendszer sem volt azonban érvényes Magyarországra.) Berkovich analíziséből kiderül, hogy a tipikus rekruta a rendi toborzásból a marginális, az ezredék körzeteiből pedig a katonagyerek volt. A hazaiak általában helyettesek, míg a külföldiek hadifoglyok voltak, akik felcsaptak katonának, végül a Német-római Birodalom területéről csavargók érkeztek.

Berkovich tanulmánya már arra jelent példát, miként váltja ki egy fontos területen az állam a rendek közreműködését. Ugyanezt mutatja be a kötet egyik legerősebb tanulmánya, a másik szerkesztő, William D. Godsey fejezete (*The Rise of a Sustainable Public Debt in the 18th-Century Habsburg Monarchy*), abban a vonatkozásban, amelyet a kötet a legrészletesebben tárgyalt: pénzügyi tekintetben. Ezért ez a fejezet logikai tekintetben lezárást jelent, annak a

korszaknak a végét tárgyalja, amelyet a rendekkel fennálló, államfenntartó jelentőségű együttműködés jellemezett. Godsey azt járja körül, miként lett fenntartható a Habsburg Monarchia államadóssága. Előbb a zsidó és nemes faktoroktól felvett rövid távú hitelek domináltak, később pedig a rendek kerültek kulcsszerepbe, mert – ahogy azt Ludwig Zinzendorf gróf Montesquieu fogalmát használva megjegyezte, „közvetítő hatalmak [azaz a nemesség, a rendiség] nélkül nincs hitele egy államnak” (268. old.), és az 1690 és 1710 közötti újítások folytán a Habsburgok által felvett hitelek a hétéves háború időszakáig a Bécsi Városi Banktól, a külföldi pénzpiacokról és az egyes tartományok rendjeitől származtak. Azonban az 1770-es években megjelent egy negyedik forma is (először a másik három mellett, majd lassan föléjük növe): a kamarai adósság is fenntartható formát öltött, amint az *Universal-Staats-Schulden-Cassa* közép- és hosszú távú hiteleket vett fel. Ebben az esetben már közvetítők nélkül is sikerült alacsonyabb kamatokat elérni. Az osztrák örökösödési háború által képviselt mélypont után ugyanis fokozatosan javult a Habsburg Monarchia hitelképessége, jóllehet a hétéves háborúban megduplázódott, 285 millió forintba nőtt az államadósság (ennek egyébként mindössze 3%-a volt magyar kamarai hitel), így a bajor örökösödési és az utolsó török háborúban könnyűszerrel tudott a kormányzat külföldi hitelekhez jutni, és a kamarai hiteleket is alacsony kamatra tudta kihelyezni. Éles ellentétben a franciákkal, II. József hatalmas mértékeket öltő eladósodottsága ellenére is finanszírozni tudta Európa legnagyobb hadseregét. 1815-ben a Monarchia kamarai tartozásainak összege már majdnem elérte a Bécsi Városi Bank hiteleiét (204, illetve 225 millió forint), miközben az osztrák és cseh rendek felé fennálló tartozás csak 159, a külföldi hitelek mennyisége pedig 71 millió

³ *Motivation in War: The Experience of the Common Soldier in Old-Regime Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

forintra rúgott. Ezt követően a kormány pénzért már döntően magánbankokhoz fordult (Rothschild, Osztrák Nemzeti Bank). A közvetített hitelek szerepe csökkent, a – James D. Tracy fogalmával – *fiscal intermediation* kora lassan véget ért. (271. old.)

Egy olyan vaskos kötetnek, mint amilyen ez a Brit Tudományos Akadémia közleményei sorában megjelenő könyv, szükségszerűen jellemzője az egyenlenség: vannak olyan tanulmányok, amelyek némileg kilógnak belőle tematikai tekintetben, vannak olyanok, amelyek már ismert dolgokat fejtenek ki újra, és olyanok, amelyek – például egyes intézmények vizsgálatával – új utakat törnek. Bizonyos fejezetek távolról indítanak. Ezek közül egyesek mégis „megérkeznek” a Habsburg Monarchia pénzügyi-katonai államának témájához, akár meglepő párhuzamokat kínálva, míg mások sohasem érnek el ideig. Bizonyos fejezetek fontos és megalapozott adatokat kínálnak a korszak és a téma kutatóinak. A kötetet leginkább ezek jellemzik. A magyar olvasó számára különösen fontos az, ahogyan a magyar viszonyokat relevánsan ellenpontoszák a Monarchia egyéb tartományai. Magyarország helyzetét alapvetően a többi tartományhoz hasonlónak és nem azoktól különbözőnek láttatja a kötet. Ami pedig a pénzügyi-katonai állam kiépülését illeti, egyenesen úttörő, avagy laboratóriumi szerep jutott a magyar végvárvidéknek a 16. század második felében és a 17. század elején, még mielőtt a harmincéves háborúval nagy lendülettel beindult volna ez a folyamat.

A soknemzetiségű szerzőgárda angol nyelvű szövegeinek szerkesztése nyilván a szerkesztők számára is embert próbáló feladat volt, amelynek alapvetően jól megfeleltek, de szükségszerű, hogy ez a folyamat hibák forrásává is vált. Így lett Szapolyai Jánosból az „elkülönült erdélyi politikai egység” „kiépítője”. (104. old.) Téves a 4.2 táblázat fejléce, de a szövegből az olvasó szerencsére tudomást szerez arról, hogy a magyar királyi jövedelmek nemhogy kétszeresen, de még egyszer sem fedezték a végvári katonaság

ság zsoldját a 16. század utolsó negyedében. (109. old.) Az illusztrációk néha a megértés segítése helyett az olvasó zavarát növelik: van, hogy a szöveg és a táblázat adatai inkongruensek (119–122. old.), illetve a térképen hét főkapitányságot számlálhat meg az olvasó, miközben a szövegben hatról olvasott: Szatmár státuszának megvilágítására nem maradt hely (106–108. old.). A kötet szerkesztői nyilván törekedtek a terjedelem korlátozására. Emiatt maradt ki a szövegből az utalás az egyéb jövedelmekre, és így az olvasó már csak azt látja, hogy ha másfél millióhoz 430 000-t ad hozzá, akkor 2,3 milliót kap. (118. old.) A Szász- és Székelyföldön létrehozott katonai határőrvidék nem volt földrajzilag összefüggő terület (7. old.), de ezt megvilágítani csak hosszabb lábjegyzetben lehetett volna. Néha a nyelvi korrektúra olyan állításokat is létrehozhat, amelyek a szerzőknek nem álltak szándékában, mint hogy például 1576 és 1606 között a birodalmi rendek 18,7 millió forintot fizettek, ami a magyar királyság „teljes” jövedelmének körülbelül huszonötszöröse (110. old.) – hiszen itt az éves jövedelem huszonötszöröséről van szó, harminc év alatt a teljes jövedelem harmincszor ennyi, vagyis éppenséggel magasabb összeg az említett segélynél. Azt is olvashatjuk, hogy „bécsi perspektívából Morvaország a Magyarország felől érkező támadásokkal szemben ütköző zónaként szolgált...” (166. old.) Még akkor is furcsa ez a kijelentés, ha „Bécs”-et a Habsburg Monarchia metonimikus megfelelőjeként értelmezzük – egyébként pedig földrajzi talány.

Egy-két apró tévedés is található a kötetben. A 4.8 táblázatban például az örökös tartományok készpénzsegélye szerepel (800 000–1 millió forint), pedig ők valójában évente átlagban 2,6 milliót fizettek, csak éppen felszerelt katonákat küldtek a fennmaradó összegből. A katonák felszerelése viszont a háború költségei között, az egyenlet másik oldalán szerepel, így itt a teljes 2,6 millió feltüntetése lenne indokolt. A koronaőrzési pénz fizetése csak kezdetben volt jobbagyi teher (1609:62. tc., 1613:9. tc, 1618:39.

tc), a 1622:34. tc. már a földesurak terhévé tette, és ez így is maradt a későbbiekben.

A Habsburgok pénzügyi-katonai államának létrejöttét és működését bemutató kötet kulcsmotívuma – igazodva az utóbbi évtizedek historiográfiai konszenzusához – a rendek és az uralkodó együttműködése, így elsősorban a rendi hozzájárulás döntő fontosságát hangsúlyozza a hadsereg fenntartásá-

ban és eltartásában. Ezt a tézist sok szempontból mutatja be, így összességében nagy meggyőző erővel érvel mellette. Ugyanakkor különösen érdekes, ahogy azt is érzékelteti, miként közelgett végéhez ez a korszak, hogyan kezdte kiváltani az állam a rendek kooperációját a hadsereg kiállítását és finanszírozását tekintve a 18. század végén és a 19. század elején.